

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE DÜNYA KAVRAMI: KEVNÎ GAYE VE AHİRET DENGESİ

THE CONCEPT OF "DUNYA" IN ISLAMIC THOUGHT: COSMIC PURPOSE AND THE BALANCE OF THE HEREAFTER

Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, konemli@harran.edu.tr
Şanlıurfa / Türkiye

ORCID: 0000-0002-6421-058X

Özet

İnsanoğlunun yeryüzündeki önemli vazifelerinden biri de Yüce Yaratıcının kusursuzca kurduğu kâinatı keşfetmek ve anlamlandırmaktır. İçinde yaşadığımız bu dünya, Allah'ın insanlığın faydalanması için sunduğu sayısız lütufla dolu bir yerdir. İnsanda, bu geniş kâinat karşısında derin bir bilinç ve idrâk etme kabiliyeti mevcuttur. İman edenler için, bu dünyayı kavramaya ve tefekkür etmeye yönelik her türlü çaba ve eylem, hem Allah'a manevî yakınlık kazanma yolunda birer basamak hem de ahiret yurdunu elde etme adına salih amel hükmündedir.

İnsanın dünyada kaldığı süre, doğum anından vefatına dek süren sınırlı bir zaman dilimidir; yani ömrüdür. Bu kısıtlı hayat yolculuğunu dünya üzerinde geçirir, burada Yaratıcısı tarafından bahşedilen imkânlardan yararlanır ve bu süreyi iyi ya da kötü amellerle doldurur. Nihayetinde ise Rab'inin huzuruna dönecektir. İslam düşüncesinde dünya hayatının mahiyeti ve gayesi konusundaki en temel ve açıklayıcı bilgiler, dinin iki ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde mündemiçtir. Bu kutsal metinler, kevnî seyri, bireyin bu geçici âlemdeki konumunu ve nihaî hedeflerini derinlemesine ele almaktadır. Kur'an-ı Kerim, bireyin dünya ve ahiret yaşamları arasında bir denge kurması gerektiğini telkin etmektedir. Bu denge, yalnızca ahiret kazancına odaklanırken dünya hayatının meşru nasibinin ihmal edilmemesi gerektiği yönündeki ilahi tavsiye ile net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla, İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, dünya yaşamının tamamen terk edilmesini reddederek, maddiyat ile maneviyatın uyumlu bir birlikteliğini önermektedir.

Bu çalışma, İslami ilimlerin klasik eserlerinde "dünya" kavramının anlamını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, dünyanın mahiyeti, insanın kâinattaki rolü, dünya-ahiret dengesi ve imtihan boyutu gibi konuları Kur'an ve hadisler perspektifinden ele almaktadır. Başlıklar da bu temel odak noktalarını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Vazifesi, Yaratılışın Sırrı, Sorumluluk, Hayat Yolculuğu, İlahi Sır.

Abstract

One of humanity's paramount responsibilities on Earth is to explore and comprehend the perfectly ordered cosmos established by the Almighty Creator. This world we inhabit is replete with countless bounties bestowed by Allah for the benefit of humankind.

Humans possess a profound capacity for consciousness and understanding in the face of this vast universe. For believers, every effort and action aimed at grasping and contemplating this world serves as both a stepping stone towards spiritual proximity to Allah and a righteous deed for attaining the abode of the Hereafter.

Humanity's time on Earth is a finite span, stretching from birth until death—this is one's lifespan. We spend this limited journey on Earth, utilizing the opportunities granted by the Creator and filling this period with either good or bad deeds. Ultimately, we will return to our Lord. In Islamic thought, the most fundamental and elucidating information regarding the nature and purpose of worldly life is embedded within the two primary sources of the religion: the Holy Quran and the noble Hadith. These sacred texts thoroughly address the cosmic order, an individual's position in this transient realm, and their ultimate objectives. The Holy Quran instructs individuals to strike a balance between worldly life and the Hereafter. This equilibrium is clearly articulated through divine guidance, advising against neglecting one's legitimate share of worldly life while solely focusing on gains for the afterlife. Consequently, the Holy Quran rejects the complete abandonment of worldly life, instead advocating for a harmonious coexistence of materialism and spirituality.

This study aims to evaluate the concept of "Dunya" (the world) as understood in classical Islamic scholarly works. It examines themes such as the nature of the world, humanity's role in the cosmos, the balance between this world and the Hereafter, and the dimension of trial (imtihan), all from the perspective of the Quran and Hadith. The section headings within this work reflect these core focal points.

Keywords: Human Endeavor, Secret of Creation, Responsibility, Life's Journey, Divine Mystery.

Kur'an'da Dünyanın Tanımı

Arapça kökenli bir kelime olan "dünya", etimolojik olarak "yakın olmak" fiilinden türeyen ve "en yakın" anlamındaki "ednâ" kelimesinin dişil biçimidir.¹ Bu kelimenin çoğulu ise "dünâ" şeklinde ifade edilmektedir.² Bu köken, kelimenin ahirete kıyasla "en yakın" veya "ilk" durak olma vasfına işaret eder. "Dünya" kelimesi, çoğu zaman "sonrası" veya "nihaî yurt" anlamındaki "ahiret" in zıddı olarak, içinde bulunduğumuz somut âlemi belirtir. Bu âleme "dünya" isminin verilmesi de ahirete göre yakın konumda bulunmasından kaynaklanır.³ Yaygın kullanımıyla "dünya" denildiğinde; üzerinde yaşadığımız gezegen olan yer küresi, Güneş ve Ay gibi gök cisimlerini barındıran uzayın bir parçası veya genel olarak içinde varlık sürdürdüğümüz âlem kastedilir. Bu bağlamda "dünya", bir gezegen olmanın ötesinde, hayat sürdürdüğümüz alanımızı tanımlar. Kelimenin kökenine dair bir başka yaklaşım ise "kötü olmak, alçak veya basit olmak" anlamlarına gelen "denie" veya "denâet"⁴ köklerine dayandırır. Bu anlayış dünya hayatının manevî boyutuyla kıyaslandığında taşıdığı geçici, düşük veya kıymet ifade etmeyen değeri vurgu yapar.⁵

Kur'an-ı Kerim'de "dünya hayatı" anlamında sıklıkla geçen "el-hayâtü'd-dünyâ" ifadesinde "hayat" kelimesi bazen bu tamlamanın sıfatı olarak, bazen de başına "el-" takısı alarak müstakil bir isim olarak kullanılır. Bu geçici dünya hayatının ardından gelecek olan ebedi hayata "âhiret" denir.

¹ Rağîb İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2001), 229-230.

² İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, 318-319.

³ Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945), "dnv" md.

⁴ İbn Manzûr, (d-n-v madde si), Cemâleddin b. Muhammed Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1414), 14: 271-274.

⁵ Süleyman Uludağ, "Dünya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994).

Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de farklı kelimelerle de ifade edilir: el-hayâtü'l-âhire: "Sonraki hayat" anlamına gelir ve "el-hayâtü'd-dünyâ"nın zıddı olarak kullanılır. ed-dâru'l-âhire: "Son yurt", "ebedi yurt" anlamlarını taşır.⁶ yevmü'l-âhir: "Son gün", "ahiret günü" demektir ve kıyamet gününü ifade eder. el-meâd: "Dönüş yeri", "varılacak son nokta" anlamlarına gelir. el-karâr: "Daimî durulacak yer", "ebedi ikametgâh" manasındadır. "dünya" kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kur'an'a göre, ebedi olan ahiret yurdu, fani olan dünya hayatından çok daha üstündür.⁷ Sürekli olmayan bir şeyin, sonsuz ve kalıcı olana tercih edilmesi akılcı değildir. Sadece dünya menfaatlerini düşünenler, ahireti dünya karşılığında değiş tokuş edenler olarak tanımlanır ve bu durum, çok değerli bir şeyi verip değersiz bir şeyi almak gibi kârlı olmayan bir alışverişe benzetilir.⁸ Bu tür bir düşünceye sahip olanların çabaları hem bu dünyada hem de ahirette onlara fayda sağlamaz. Ahiret yurdunu kazanmak için dünya nimetlerinden el çekmek şart değildir. Bilakis, dünyada huzurlu ve bolluk içinde bir yaşam sürerek de ahiret mutluluğuna ulaşılabilir. Müminler için dünya yaşamı kısa süreli ve kıymetsizken, ahiret yaşamı sonsuz ve kıymetlidir. Bu nedenle inanan kişiler, geçici ve aldatıcı olan dünya hayatına karşılık, ebedî ve değerli olan ahiret hayatını her zaman öncelikli tutmalıdırlar.⁹ bu dünyada kısa bir ömür sürüp Allah'ın hoşnutluğunu kazananlar, ahirette sonsuz mutluluğa erişeceklerdir. Buna karşılık, dünyada uzun yıllar yaşayan, dünyevi zevklerden ölçüsüzce faydalanan ancak Allah'ın rızasını kazanamayanlar ise, ahirette daha değerli ve büyük nimetlerden yoksun kalacaklardır. Dünya hayatının son bulmasıyla, kimseye zulmedilmeyecek ve herkes yaptıklarının karşılığını eksiksiz bir şekilde alacaktır.¹⁰ Kur'an-ı Kerim de bu düzenin Allah'ın mutlak kudret ve ilminin eseri olduğunu, tesadüfe değil, belirli bir amaç doğrultusunda yaratıldığını belirtir. Evrenin en küçük parçasının bile tesadüfen oluşması imkansızdır. Sanat varsa mutlaka bir sanatkarı vardır. Evrendeki her olay ve varlık, sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi Allah'ın eseri olup, tesadüfe yer yoktur. Müslüman, evrendeki her varlığın Allah tarafından belirli bir görevle ve bilinçli bir şekilde yaratıldığını inanır. Sistemde anlamsız veya boş hiçbir şey yoktur. Materyalist evrim teorisi, yaşamın ve insan da dahil tüm canlıların, akılsız ve amaçsız maddelerin tesadüfi birleşimleri sonucunda ortaya çıktığını ileri sürer. Bu yaklaşıma göre, evrenin işleyişine müdahale eden bir yaratıcı bulunmamakta ve insanın diğer canlılardan üstünlüğü, evrimsel süreçlerin doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir.¹¹ İnkâr edenlere hitap eden ayetler,¹² göklerin ve yerin başlangıçtaki bitişik durumundan ayrılmasına, suyun her canlının kökeni olmasına ve yeryüzüne dağların sabitlenerek denge sağlamasına dikkat çekmektedir. Gökyüzünün "korunmuş bir tavan"¹³ olarak tasvir edilmesi, kevnî düzenin kusursuz işleyişine ve Allah'ın tasarrufu ve murakabesi altında olduğuna işaret eder. Gece ve gündüzün tekerrür etmesi, güneşin ve ayın belirli yörüngelerde hareket etmesi¹⁴ ile Rahman Suresi'nde¹⁵ güneş ve ayın hesaba bağlı hareketleri, yıldızların ve ağaçların dahi mutlak manada teslimiyeti, secde etmesi kainattaki ilahî nizamı ve dengeyi (mizanı) vurgular.¹⁶ Bu denge, insanın da içtimâî hayatında adaleti ve ölçüyü koruması için bir bilgi kaynağı olduğunu ayrıca derhâtır etmek gerekir.

⁶ Isfehâni, *el-Müfredat fi Garibi'l -Kur'an*, 319.

⁷ Duhâ, 93/4.

⁸ Bakara, 2/86,90.

⁹ Nisâ, 4/77.

¹⁰ *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 97-98*

¹¹ Adem Tatlı, *Biyolojinin ve Kimyanın Dilinden Yaratılış* (Antalya: Akder, 2017), 40,62,64.

¹² Enbiyâ, 21/30-33.

¹³ Enbiyâ, 21/32.

¹⁴ Yâsîn, 36/40.

¹⁵ Rahmân, 55/5-9.

¹⁶ Tatlı, *Biyolojinin ve Kimyanın Dilinden Yaratılış*, 101.

Arzın mevcudâtın istifadesine âmâde kılınması¹⁷ ve üzerinde çeşitli meyveler, hurma ağaçları, çimlenen taneler ve hoş kokulu bitkilerin varlığı¹⁸ Allah'ın insanlığa bahşettiği sayısız nimeti hatırlatır.¹⁹ "Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"²⁰ sorusu, hilkat-i ilâhiyenin azametini ve bu nimetler mukabilinde insana terettüp eden şükran vazifesini tefekkür ettirmektedir. Göklerin ve yerin altı günde yaratıldığına dair tekrarlanan ifadeler²¹, bu yaratılış sürecinin belirli bir plan ve aşamalılık içinde gerçekleştiğini belirtir. Özellikle Hûd Suresi'nde "hanginizin daha güzel davranacağını denemek için"²² ifadesi, yaratılışın temel gayesinin insanlığın bir imtihan²³ sürecinde olduğunu açıkça ortaya koyar ve dünyanın bir imtihan alanı olduğu düşüncesini pekiştirir. Allah'ın her şeye gücünün yettiği ve ilminin her şeyi kuşattığı²⁴ bilinci, insanın O'nun emirleri doğrultusunda hareket etmesinin önemini vurgular.

Kur'an bizlere Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunun gösterilmesi²⁵ insanın evreni tefekkür ederek kesin inanca ulaşabileceği mesajını verir. İnsanların kendi ecellerinin yaklaştığı hususunda kafa yormamalarını²⁶ eleştirilerek, varoluşun geçiciliği ve ahirete hazırlığın gerekliliği hatırlatılır. Kur'an-ı Kerim, kevnî nizamın maksadını, insanın kâinattaki mevkiini ve dünya ile âhîret arasındaki ilâhî muvazeneyi vuzûha kavuşturur. Cenâb-ı Hakk'ın kâinatı noksansız bir intizam üzere halk ettiğini, dünyanın hem bir nimetgâh hem de bir imtihan sahası olduğunu beyan eder. İnsanın bu fânî âlemdeki vazifesinin, hilkati keşfetmek, mânâlandırmak ve salih amellerle Allah'a yönelmek olduğunu açıklayarak, dünya hayatının fani ve âhîret merkezli bir yaşayışın lüzumunu açık bir sûrette ortaya koymaktadır.

Evrenin Yaratılışı ve İlahi İrade

Beşeriyet tarihi boyunca kâinatın menşei, gâyesi ve varacağı yer gibi esâsî sualler, kadîmden beri insan zihnini meşgul etmiştir. Bu ontolojik sorgulamalara semavî dinler peygamberlerin diliyle, kâinatın mâhiyetine dâir kat'î cevaplar vermişlerdir. İlahi mesaj kâinatı bir gölge yahut bir hayâl sûretinde değil, hakîkî ve ontolojik bir mevcûdiyet olarak niteler. Bu bakış açısı, kâinatın Allah Teâlâ tarafından yoktan var edildiğini ve O'nun ezelî irâdesiyle meydana geldiğini bildirir. Bu fikrî yaklaşım, kâinatın tesadüfen değil, muayyen bir gâye ve ilâhî bir plan dâhilinde halk olunduğu îtikadını temel alır.²⁷

Ehl-i Sünnet inancına göre, varlıkların (eşyanın) gerçekliği sabittir ve mevcuttur; bir hayalden ibaret değildir. Bunun aksini iddia eden görüşler, Ehl-i Sünnet dışındaki bazı mezheplere ve felsefî akımlara aittir. Kelamcılar, dünyanın objektif gerçekliği inkâr eden ve duysal algılarımızın kesinliğini şüpheyi düşüren fikirlere şiddetle karşı çıkmışlardır. Onlar, sağlam duyularla edinilen bilgide ihtilaf olmamasının, yani görünenin gerçekliğinin bir kanıtı olduğunu savunmuşlardır.²⁸

¹⁷ Rahmân, 55/10.

¹⁸ Rahmân, 55/11-12.

¹⁹ İbrâhîm, 14/34.

²⁰ Rahmân, 55/13.

²¹ A'râf, 7/54; Hûd, 11/7; Furkân, 25/59; Fussilet, 41/9-10.

²² Hûd, 11/7.

²³ Zâriyât, 51/56; Mülk, 67/2.

²⁴ Talak, 65/12,

²⁵ En'âm, 6/75.

²⁶ A'râf, 7/185.

²⁷ İmam Rabbânî, Kur'an'ın açık ifadeleriyle evrendeki her şeyin Allah'ın kudret ve iradesiyle var olduğunu ve O'nun eserleri olduğunu söylemişlerdir. Bu anlayışa göre, "Her şey O'ndandır" (Heme ez ost) prensibi geçerlidir; yani varlıkların kaynağı Allah'tır, ancak "Her şey O'dur" (Heme ost) denemez. Varlıkların kendi başına bir mevcudiyeti vardır ve bu mevcudiyet, Allah'ın mutlak varlığına kıyasla zayıf ve hayali gibi görünse de sonsuz kudret ve irade sahibi Allah tarafından yaratıldığı için hakikidir. Süleyman Uludağ, *İbn Arabî* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 129.

²⁸ Sa' duddîn Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 13.

Bu bağlamda, Mu'tezile kelamcısı Süname b. Eşres'in bir şüpheciye verdiği tokat olayı oldukça çarpıcıdır. Süname, "Her şey hayal ve zandan ibarettir, gerçeklik diye bir şey yoktur" diyen şüphecinin yüzünü morartarak, kendi iddiasını pratik bir yolla çürütmüştür. Acıdan sızlanan adama "Madem gerçeklik yok, bu acı da mı hayal?" diyerek, fiziksel gerçekliğin kaçınılmazlığını ve mutlak şüpheciliğin kendi içinde tutarsızlığını gözler önüne sermiştir. Bu olay, şüpheciliğe karşı tarihe geçmiş, güçlü ve akılda kalıcı bir ret cevabıdır.²⁹

İslam dinî, insanın Allah'a karşı olan temel yükümlülüklerini idrak etmesini hedefler. Bu yükümlülükler, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmekle başlar. İman, sadece soyut bir inançtan ibaret değildir; aynı zamanda ibadet vazifelerini yerine getirmeyi, ilahi emirlere uygun hareket etmeyi ve yasaklardan sakınmayı da kapsar. Bu çerçevede, Allah sevgisi her şeyden üstün tutulmalı ve tüm eylemler bu sevgi doğrultusunda şekillenmelidir. İslam, sorumluluk ilkesini belirli koşullarla sınırlandırmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) hadisinde belirtildiği üzere, belli gruplar sorumluluktan muaftır. Bunlar; uyanana kadar uyuyan kimse, buluş çağına erişene kadar çocuk ve akli başına gelene kadar deli olan kimsedir. Bu istisnalar, sorumluluğun bilinç, irâde ve akıl sağlığı gibi temel insani niteliklere bağlı olduğunu vurgular.³⁰

Evrendeki her varlığın hudûsu (bir başlangıca sahip olması) ve bu varlıklar arasındaki ilahi düzenin tecellisi, insanın kozmik düzendeki konumunu belirler. Bu bağlamda sorumluluk, Kur'an'ın ahlak anlayışının merkezinde yer alır. İnsanın bu sorumluluğu, ilahi hitaba mazhar oluşunun bir sonucu olarak sahip olduğu akıl emanetinden kaynaklanır. Sorumluluğun yerine getirilebilmesi için akıl, irade ve kudret gibi yetilerle donatılmış olmak esastır. Zira insan, kavram üretme, çözümleme ve bilgiye erişme gücüne sahip yegâne varlık olup, bu sayede davranışlarından mesuldür. Dolayısıyla, sorumluluk ilkesi, özgürlüğü zorunlu kılar; zira hürriyet olmadan mesuliyetten söz edilemez.³¹ Bu durum, insanın yaptıklarından sorumlu tutulması prensibini ortaya koyar. Yapılan her fiil, niyetine göre sevap veya günah olarak değerlendirilir.³² Bu, bireysel sorumluluğun ve ahiretteki hesabın temelini oluşturur. Yaratılma/tahlîk mutlak surette Allah'ın iradesiyle gerçekleşen ilahi yaratma (halk) fiiline bağlıdır.³³ Kâinattaki tüm varlıklar, kusursuz bir düzen, hassas bir ölçü ve belirli bir hesaba göre yaratılmıştır. Allah'ın dışında var olan bütün mahlûkat, tesadüfün bir eseri ya da başıboş bir düzensizlikten (kaostan) ibaret değildir; aksine, her unsur yerli yerinde ve hikmetle yerli yerine konulmuştur. Kur'an-ı Kerim, kainattaki bu mükemmel uyum ve ölçüye sıklıkla işaret etmektedir. Kâinatın ve içindeki varlıkların bir başlangıcı olduğu gibi, kaçınılmaz bir sonu (intihası) da mevcuttur. Bu nihaî sona "kıyamet günü" adı verilir ve vuku bulacağı zamanın bilgisi yalnızca Allah'a mahsustur. Allah'ın kudreti, her şeye yeterlidir. Bir şeyin olmasını dilediğinde, yalnızca "kün" (ol!) emriyle o şey derhal vücut bulur.³⁴ Bununla birlikte, Allah'ın evreni ve varlıkları belirli aşamalarla ve sebep-sonuç ilişkileri dahilinde yaratmış olması, O'nun mutlak yaratıcılık vasfına (tekvîn sıfatına) hiçbir şekilde mâni değildir. İslam'ın tevhit (birlik) anlayışı, kâinattaki sebeplerin hakiki bir tesir gücüne sahip olmadığını savunur. Bu yaklaşım, sebepleri yalnızca birer "perde" olarak konumlandırır. Yani, her olayın ve oluşumun ardında doğrudan Kudret-i İlahiye'nin işlediği kabul edilir.

²⁹ İbn-i Abdirabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin (Kahire, 1940), 2: 407.

³⁰ Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî Ebû Dâvûd, *Müsned* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1985), Hudûd, 17; Ebû İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevre es-Süllemî Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Delhi: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), Hudûd, 1.

³¹ Temel Yeşilyurt, "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2005), 37-38.

³² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, thk. Takıyyüddin en-Nedvî (Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2011-1432), Bed'l-Vahy.; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburî Müslim, *Sahîhu Müslim*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), İmâre, 155; Ebû Dâvûd, *Müsned*, Talak, 11.

³³ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûcî (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 96-47; Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, çev. Fâtıma Yusuf Haymî (Beyrut: Müessesetü'rRisâleti'n-nâşirûn, 2004), 1: 268.

³⁴ Yâsin, 36/82

Bu durum, deist düşüncenin aksine, Allah'ın sadece evreni yaratıp sonra kendi haline bırakan bir "ilk sebep" olmadığını ortaya koyar.³⁵ İslam'a göre Allah, tek ve yegâne gerçek sebeptir. O'nun dışındaki tüm görünen sebepler, yaratılış ve işleyiş mekanizmasında birer aracı konumundadır; ancak kendi başlarına bağımsız bir etki gücüne sahip değildirler. Bu teolojik yaklaşım, evrendeki her şeyin doğrudan ilahi irade ve kudretle vuku bulduğunu vurgulayarak, Allah'ın mutlak ve kesintisiz hakimiyetini pekiştirir. Evrendeki hiçbir oluşumun gelişigüzel veya tesadüfi olmadığı, aksine her şeyin hem başlangıcında hem de nihai yaratılışında planlı, programlı, bilinçli ve belirli sebep-sonuç ilişkileri gözetilerek tasarlandığı vurgulanmaktadır. Bu durum, kâinatın sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcının eseri olduğunu açıkça göstermektedir.

Dünyaya bakış açısı, temel olarak iki farklı perspektifle şekillenir: iman gözlüğü ve inkâr (küfür) gözlüğü. İnkâr gözlüğüyle, yani bir Yaratıcı'nın varlığını kabul etmeyen bir yaklaşımla evrene bakan kişi, âlemdaki her şeyi başıboş, plansız, sahipsiz ve gayesiz addeder. Bu bakış açısı, varlıkların niçin yaratıldığını ve gerçek vazifelerinin ne olduğunu idrak etmesini engeller. Bu durum, gece karanlığında bir dağ başında çevresindeki nesnelerin gerçek mahiyetini kavrayamayan ve onları tehlikeli varlıklara benzeten bir kimsenin yaşadığı algısal karmaşaya benzetilebilir. Zira inkâr, varoluşsal anlam arayışını ve nihai gayeyi anlama yetisini köreltir.³⁶

İslam Teolojisinde Yaratılış, Hakikat ve İnsanlığın Yeri

İnsan, dünyaya bilgiye ve rehberliğe muhtaç, aciz bir varlık olarak gelir; temel yaşam becerilerini edinmesi uzun yıllar alır ve temyiz kabiliyeti ancak ergenlik dönemine doğru tam olarak gelişir. Buna rağmen, zekâsı, bilinci ve özündeki cevher sayesinde diğer tüm yaratılmışlardan ayrılarak "eşref-i mahlûkat" (yaratılmışların en şerefli) konumuna yükselir,³⁷

İnsanın biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişiminin yanı sıra dinî bir gelişim süreci de mevcuttur; ancak gelişim psikolojisi literatüründe bu konuya yeterince yer verilmemektedir. Oysa dinî hayat, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.³⁸ Cenab-ı Hak, insanı hem ruhen hem de bedenlen canlıların en mükemmel donanımına sahip kılmıştır. Bu üstün donanımla birlikte insana çok önemli yetenekler bahşedilmiş ve bu yetenekler ölçüsünde de ciddi sorumluluklar yüklenmiştir. İnsanın asıl değeri ise kendisine lütfedilen akıl, tefekkür (düşünme) ve tahayyül (hayal etme) gibi hislerle Rabbini tanınması, O'nun tüm isimlerinin tecellilerine bir ayna olması ve bu yansımaların derin anlamlarını kavramasıyla ortaya çıkar. Kur'an-ı Kerim'de insanın ve kâinatın yaratılış gayesi çeşitli ayetlerde açıklanmıştır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere; gök, yer ve ikisi arasındakiler bir oyun veya bir oyalanma aracı olarak yaratılmamıştır. Bu durum, evrenin ve insan yaşamının derin bir hikmet ve gayeye dayandığını gösterir.³⁹ Zira, gök, yer ve ikisi arasındakileri boş, amaçsız, öylesine yaratmadık. Aksine, bu, kâfirlerin bir zannıdır. Yine aynı kesin ifadeyle belirtildiği gibi: "Yoksa sizi, boşu boşuna/amaçsız yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"⁴⁰ Bu ayetler, yaratılışın tesadüfi veya anlamsız olmadığını vurgular. Allah (c.c.), cinleri ve insanları yalnızca kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır.⁴¹ Dünyayı ve içindekileri de yalnızca O'na ibadet edilmesi (indirdiği Kitap'la hükmedilmesi, hakkın batılı parçalayıp yok etmesi ve ahiret bilinciyle Allah'tan korkulup sakınılması⁴² gibi yüce gayeler için var etmiştir.

Bu çerçevede, insanın yaratılış gayesinin özü tevhid'dir. Tevhid ise, Allah'a kulluk etmek ve ibadette O'nu birlemektir.

³⁵ Mustafa Bozkurt - Mehmet Kuyucu, "Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2020), 441-467.

³⁶ Adem Tatlı, *Sorularla Evrim ve Yaratılış* (Antalya: Hilal Ofset, 2017), 48-49.

³⁷ İsrâ, 17/70.

³⁸ Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri* (Samsun: Etüv Yayınları, 2000), 91.

³⁹ Enbiyâ, 21/16.

⁴⁰ Sa'd, 38/27.

⁴¹ Zâriyat, 51/56.

⁴² Müminûn, 23/115-116.

Bu, kişinin namaz, oruç, kurban gibi ibadetlerini sadece Allah rızası için yapması ve daha geniş anlamda, hayatının tamamını Allah'ın şeriatına göre düzenleyerek yalnızca O'nun emirlerine ve yasaklarına boyun eğmesiyle⁴³ gerçekleşir. Bu nedenle, müminin varlık sebebi tevhid olduğundan, değişmez ve öncelikli asıl sebebi her zaman tevhid inancıdır. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, insanın dünya hayatının özünde bir imtihan olduğunu ibretimiz bir şekilde nazarlara sunulmaktadır. İnsan hayat yolunda yokluk, bolluk, zorluk ve kolaylık gibi durumlarla da imtihan edilir. İnsan için açlık, korku, mal ve can kayıpları gibi darlıklar bir imtihan sebebi olduğu gibi,⁴⁴ nimetler ve refah da insanın şükürünü ve Allah'a olan kulluğunu ve teslimiyetini ölçen birer imtihandır. Kur'an ve hadiste insan hayatı, doğumla başlayan, ölümle kabir hayatına geçen ve kıyametle birlikte ebedi hayata uzanan bir imtihan silsilesidir. Bu imtihanın bir tezahürü de beşerî münasebetlerimizde kendini gösterir sabır ve takva, bu sınavın önemli bir parçasıdır. Ayet-i kerime, bu türden imtihanlar karşısında sabredenleri müjdelemektedir. Zira sabır ve Allah'a sığınmak, bu zorlukların üstesinden gelmenin ve ilahi rızaya ulaşmanın anahtarıdır.

Dünya hayatının fani ve insanın ömrünün kısa oluşu, ahiret yurdunun da kesinliği de bu imtihanın bir diğer yönünü meydana getirir. Tarih boyunca insanlar, yeryüzünde topluluklar halinde farklı coğrafyalarda iyisiyle kötüsüyle bir arada yaşamamışlardır. Enva-i türlü nimet ve musibetlerle imtihan edilmesinin hikmeti ise, yanlış yolda ise dönmesi, günahlarından arınması ve âli mertebelere terakki etmesi içindir. Allah, her varlığa kendi yapısına uygun bir irade ve buna paralel bir teklif (yükümlülük) atfetmiştir. Bu yükümlülükler doğrultusunda varlıklara muamele edilmektedir. Kur'an ayetlerinin açıkça belirttiği üzere, hür, akıl sağlığı yerinde ve baliğ (ergen) olan her birey, bu dünyadaki eylemlerinden dolayı sorguya çekilecek ve nihayetinde gerçek sahibi olan Allah'ın huzuruna çıkacaktır. Kıyamet Günü'nde, dünyada Allah'ın dışında ilah edinilen her şeyin terk edeceği ve yok olacağı ifade edilmektedir. İnsan, iradesinin kapsamlı ve yetkin oluşu nedeniyle, eylemlerinin karşılığı olarak buna uygun bir ceza veya mükâfatla karşılaşacaktır; zira ilahi adalet, ödül ve cezayı iradenin derecesiyle ilişkilendirmiştir.

Kur'an ayetleri, dünya hayatının aldaticılığına da dikkat çeker. Bir topluluğun geçici siyasî, iktisadî veya askerî gücüne aldanmak, tıpkı emeğini boşa çıkaran ahmak bir kadının davranışına benzetilir.⁴⁵ İnsan, yeminlerini bozarak, aldatmaya ve fitneye başvurarak bu imtihanı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Unutulmamalıdır ki, tüm bu olaylar Allah'ın birer imtihanıdır ve anlaşmazlığa düşülen konuların hakikati kıyamet gününde apaçık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Dünya imtihanının en son gerçeği ise ölümdür. Her nefis ölümü tadacak⁴⁶ ve bu dünya hayatı sona erecektir. Allah, insanı hayırla da şerle de imtihan ederek gerçek değerini ortaya çıkarmayı murat eder. Sonunda herkes O'na dönecektir. Bu bağlamda ölüm ve sonrasında evreleri de ele almak gerekir. İnsanoğlu ebedî hayata varıncaya kadar devam eden bir yolculuk içerisinde, Kur'an ölümün Allah'ın belirlediği ecel ile gerçekleştiğini ifade eder.⁴⁷ Bu sebeple de kimsenin ölümden istisna edilmeyeceğini, tahkim edilmiş kalelerde olsa bile bundan kurtuluşun olmayacağını belirtir.⁴⁸ Ölümü sadece bedensel olarak değerlendirilmemek gerekir, zira ölüm hadisesiyle ruhun geçtiği boyut değişir. Ölümü mutlak yokluk olarak telakki etmek yanlış olur. Ölüm ile ruh bedenden ayrıldıktan sonra kabir hayatı başlar,⁴⁹ Kıyametin kopmasıyla da insanlar yeniden dirilerek dünyadaki yapmış oldukları iyilik ve kötülüklerinin karşılığını cennet veya cehennem şeklinde görürler.⁵⁰

⁴³ Fatiha, 1/5.

⁴⁴ Bakara, 2/155

⁴⁵ Nahl, 16/92.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/185.

⁴⁷ Â'raf, 7/34.

⁴⁸ Nisâ, 4/78.

⁴⁹ Tekâsür, 102/2.

⁵⁰ Bakara, 2/113.

Mahşer Ahiret Hayatının İlk Aşamasıdır, kıyametin kopmasından sonra ölümden diriltilecek (ba's) tüm varlıkların, dünyevi fiillerinden hesaba çekilmek üzere belirli bir alanda toplanmasını ifade eden dinî bir terimdir. Bu toplanma yerine ise mahşer, mevkıf veya arasât denir. Dolayısıyla haşır, kıyamet halleri arasında yeniden dirilişin ardından gelen ikinci önemli aşamadır.⁵¹ İmam Mâtürîdî, bu toplanma yalnızca belirli bir kesimi değil, tüm yaratılmışları kapsayacaktır. Mahşerde bir araya getirilen varlıklar daha sonra birbirinden ayrılacak ve her birey hak ettiği sonuca yönlendirilecektir. Mâtürîdî, dünyada kibirli olanların dahi mahşerde Allah'a karşı zillete boyun eğeceklerini belirtir; bu yorum, "yevmü'd-din" (din günü/hesap günü) ifadesinin hakikatin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacağı anlamına yönelik derin bir kavrayışı yansıtır.⁵² Kur'an-ı Kerim'e göre dünya hayatındaki imtihan, varoluşun temel amaçlarından biridir. Bu husus, Âl-i İmrân Suresi'nin 186. ayetinde de açıkça ifade edildiği üzere, Yüce Allah'ın ölümü ve hayatı, kullarından hangisinin amelce daha üstün olduğunu sınamak amacıyla yaratmasından ileri gelmektedir. Bu ilahi takdir, O'nun mutlak kudretinin ve engin bağışlayıcılığının (gafûr ve rahîm sıfatlarının) bir tecellisidir. Bahsedilen bu ilahi imtihan süreci, peygamberler de dâhil olmak üzere tüm insanlar için geçerli bir ilkedir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav)de bu imtihan sürecinin bir parçası olarak gönderilmiş ve bizzat, hayatın tüm zorluklarını kendi nefsinde tecrübe ederek ümmetine somut bir örnek teşkil etmiştir. Allah, kullarını farklı sıkıntı ve zorluklarla imtihan eder. Hadislerde belirtildiği gibi, en ağır imtihanlar peygamberlere, ardından da onlara en çok benzeyen müminlere isabet eder.⁵³ Büyük zorluklara ancak karakteri sağlam, metanetli insanlar dayanabilir. Yaşanan sıkıntının ağırlığı oranında elde edilecek sevabın büyüklüğü de artar. Bu hikmetle Allah, sevdiği kullarına belâ verir. Bu imtihanlara sabırla yaklaşanlar Allah'ın rızasını kazanırken, isyan edenler gazabına uğrayabilirler. Ancak bu, kulun taşıyamayacağı yüklerin altına girmesi anlamına gelmez; Peygamber Efendimiz (sav)'in "Takat getirilemeyen belâlara kendinizi maruz bırakarak zelil olmayın"⁵⁴ buyurması ve zorluklardan Allah'a sığınması, dengeli bir duruşu öğütler. İnsanlar, dünya hayatının gelip geçici süsleri ve güzellikleriyle de imtihan olunurlar. Dünya, özü itibarıyla apaçık bir imtihan alanıdır. Ahiret gününde bireylerin hesaba çekilmesi, dünya hayatındaki amellerinin bir neticesidir. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere, hesap defteri sağ eline verilen kimsenin hesabı kolayca görülecek ve o kişi, ailesine sevinç içinde dönecektir.⁵⁵ Buna karşılık, hesap defteri arkasından sol eline verilen kimse ise, yok olmayı arzulayacak ve alevli ateşe girecektir.⁵⁶ Kur'an ayetleri, insanın sadece "inandım" demekle imtihan edilmeden bırakılmayacağını net bir şekilde vurgular. Geçmiş ümmetler, hakikatle batılı ayırt etmek amacıyla çeşitli zorluklarla sınanmışlardır. Benzer şekilde, müminler de imanlarının derinliğini ve sağlamlığını ortaya koymak üzere çetin şartlarla sınanacak, bu süreçte sarsılacak ve arınacaklardır. Bu, ilahi bir prensip olup, iman teorik düzeyden pratik bir gerçekliğe dönüşmesini sağlayan bir arıtma mekanizmasıdır. Hadis-i şerifteki bir diyalog bu konuya açıklık getirir: Resulullah (sav) "Kıyamet günü kim hesaba çekilirse azap görür" buyurmuştur. Hz. Âişe'nin (r.a.) "Allah 'Hesap defteri sağ eline verilen kimsenin hesabı kolayca görülür' buyurmuyor mu?" sorusuna karşılık, Peygamberimiz (sav) "Hayır, o (ayet) arzıdır (yani yapılanları kişiye arz etmek, hatırlatmak, bildirmektir); kıyamet günü kim hesaba çekilirse azap görür" şeklinde cevap vermiştir. Bu, kolay hesabın dahi bir 'arz' (sunum/hatırlatma) niteliğinde olduğunu, gerçek bir sorgulamanın ise zorlu olacağını ve kurtuluşun ancak ilahi rahmetle mümkün olabileceğini ifade eder.⁵⁷

⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, 8,125; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 97.

⁵² Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 7:524-526.

⁵³ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Merza,3; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Zühd, 56; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kutub, 1373-1953), Fiten, 23.

⁵⁴ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Fiten, 67; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Fiten, 31.

⁵⁵ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikak, 49; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Cennet, 79.

⁵⁶ İnşikâk, 84/25.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. Şuayb el-Arnaû't (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4; 48.

Kur'an-ı Kerim, insanın imtihan karşısındaki psikolojik tepkilerini ve bu tepkilerin altında yatan yanılğıları gözler önüne serer. Buna göre, birey Rabbi'nin kendisine ikramda bulunduğunda ve nimetlere gark ettiğinde, bunu bir lütuf olarak algılayıp "Rabbim bana ikram etti"⁵⁸ der ve bahtiyar olur. Ancak, aynı birey imtihan edilip rızkı daraltıldığında ise, ilahi bir ihmâl olduğuna hükmederek "Rabbim beni önemsemedi"⁵⁹ şeklinde bir infiale kapılır. İnsanın zorluk anında Allah'a yönelmesi fitrî bir durumken, nimetlere kavuştuğunda çoğu zaman bu lütfu kendi bilgi ve becerisine atfetme eğilimi gösterir. Oysaki bu durum da bir imtihanın parçasıdır ve ekseriyetle insan bunun farkında değildir. Allah Teâlâ, kullarından mücahede gösterenleri ve sabredenleri ayırt edinceye, söz ve davranışlardaki samimiyet ortaya çıkıncaya kadar insanı sınamaya devam edecektir. Bu ayetler, insanın nimet ve zorluk karşısındaki algı çarpıklıklarını ve imtihanın sürekliliğini vurgulamaktadır. Hadis-i şerifler, dünya hayatındaki imtihanın hikmetini ve nedenini çeşitli açılardan izah etmektedir. Peygamber Efendimiz (sav)'in hadislerine göre imtihanın varlığı şöyle açıklanabilir: İmtihanın temel nedenlerinden biri, belanın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak sevabın da artmasıdır. Hadiste belirtildiği gibi, Allah bir toplumu sevdiği zaman onları çeşitli zorluklarla dener. Bu denemelere rıza gösteren kişi, Allah'ın hoşnutluğunu ve mükafatını kazanır; aksine öfkelenip ilahi hükme rıza göstermeyen ise gazaba uğrayabilir. Bu durum, imtihanın aynı zamanda Allah'ın kuluna olan sevgisinin ve ona daha yüksek dereceler kazandırma isteğinin bir göstergesi olduğunu ortaya koyar.⁶⁰ Mümin kişi, rüzgârın eğdiği ancak yıkamadığı taze ekine benzetilir. O da belalar karşısında sarsılabilir, zorlanabilir ama asla yıkılmaz, teslim olmaz. Buna karşılık kâfir, sert fırtınalarda bir anda yıkılabilen dimdik ağaç gibidir. Bu benzetme, imtihanın müminin direncini, sabrını ve imanının sağlamlığını ortaya çıkaran bir araç olduğunu gösterir.⁶¹ İnsanların karşılaştığı imtihanların şiddeti, sahip oldukları dinin kuvvetiyle ilişkilidir. Peygamberler, imanlarının en güçlü ve sarsılmaz olması nedeniyle, belaların en çetinine maruz kalanlardır. Onları sırasıyla salih müminler ve derecelerine göre diğer iman edenler takip eder. İslam inancına göre, bir Müslümanın başına gelen her türlü musibet, sıkıntı, keder, üzüntü, eziyet veya gam, hatta bedensel bir diken batması dahi, Allah tarafından o kişinin günahlarına kefarete olarak kabul edilir. Bu prensip, ilahi adaletin bir tecellisi olup, kulun karşılaştığı zorlukların sadece dünyevi bir imtihan değil, aynı zamanda manevi bir arınma vesilesi olduğunu vurgular.⁶² Hatta bela, kul günahsız kalıncaya dek peşini bırakmaz.⁶³ Müminin durumu hayranlık uyandırıcıdır; zira başına gelen her şey onun için bir hayırdır. Nimetle karşılaştığında şükreder, bu onun için hayır olur. Bir sıkıntıya düştüğünde ise sabreder, bu da yine onun için hayır olur. Bu, imtihanın mümin için zararlı değil, aksine onun manevi kazanımlar elde etmesine hizmet eden bir süreç olduğunu vurgular.⁶⁴ Hastalık gibi bedensel sıkıntılar da birer imtihandır.⁶⁵ Allah, mümin bir kulunu hastalığa müptela kıldığında ve o kul buna hamdettiğinde, anasından doğduğu gün gibi günahlarından temizlenir. Yüce Allah, kulunu hastalıkla denediğinde, sağlıklı iken kazandığı sevapların benzerini hastalık anı için de yazdırmaktadır. Bu, imtihanların aynı zamanda günahlardan temizlenme ve amel defterine sevap yazdırma fırsatları olduğunu gösterir.⁶⁶ Bu bağlamda, akıllı birey nefesine hâkim olan ve ölüm sonrası yaşam için çaba sarf eden kişidir. Buna karşılık, zavallı kişi ise nefsinin her türlü arzu ve isteğine boyun eğmesine rağmen hala Allah'tan lütuf bekleyendir.⁶⁷ Bu minvalde, geçici dünyanın aldattıcı cazibelerine kapılmaktan sakınmak esastır.

⁵⁸ Fecri, 89/15.

⁵⁹ Fecri, 89/16.

⁶⁰ İbn Mâce, Fiten, 23.

⁶¹ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Tevhid, 32; Müslim, *Sahihu Müslim*, Sıfatu'l-Münâfikun, 14.

⁶² Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Mardâ, 1; Müslim, *Sahihu Müslim*, Birr, 5.

⁶³ Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Cami'u's-Sagir* (Mısır, 1954), 1: 136.

⁶⁴ Müslim, *Sahihu Müslim*, Zühd, 64.

⁶⁵ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Merdâ, 1.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Müsned*, 4; 123.

⁶⁷ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Sıfâtü'l-kıyâme, 25; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Zühd, 31.

Akıl, irade ve sabır gibi melekeler daima canlı tutulmalı, hayatın bir imtihan olduğu ve ölüm ile hesabın her an gelebileceği bilinci zihinlerde diri tutulmalıdır. Bu nedenle, müminin, dünyanın geçici güzelliklerinden ve özellikle nefsin aldatıcı desiselerinden kaynaklanan fitnelerden korunması büyük önem arz etmektedir.⁶⁸

Cennete giden yolun zorluklarla, cehenneme giden yolun ise aşırı arzularla çevrili olması, dünya hayatındaki imtihanın mahiyetini ortaya koyar.⁶⁹ Kulun düşmanla karşılaşmayı arzu etmemesi, zira düşman vasıtasıyla imtihan edileceğini bilmesi öğütlenir. Ancak zorluk anında Allah'a sığınarak korunma talep etmesi de emredilmiştir. Bu, imtihanlara karşı tedbirli olmayı ve gücü yetmeyen durumlar karşısında acziyetini bilerek Allah'a yönelmeyi öğretir.⁷⁰ Hz. Zekeriya'nın İsrailoğulları tarafından uğradığı menfur suikast, peygamberlerin ve salih kulların karşılaştığı çetin imtihanlara çarpıcı bir örnektir. Mevsûk kaynaklara göre, kendisini öldürmek isteyenlerden kaçarken bir ağacın ilahi bir mucizeyle yarılıp içine girmesi, olağanüstü bir kurtuluş anı sunmuştur. Ancak bu mucizevi sığınma, şeytanın müdahalesiyle trajik bir sona dönüşmüştür.⁷¹ Hz. Zekeriya'nın elbisesinden dışarıda kalan küçük bir parçanın düşmanları tarafından fark edilmesi, ağacın kesilerek onun şehadetine yol açmıştır.⁷² Bu olay, geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin maruz kaldığı şiddetli işkencelere rağmen dinlerinden dönmemelerinin ve imanlarında sebat etmelerinin önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Zekeriya'nın bu hazin sonu, ilahi imtihanın ne denli çetin olabileceğini ve Allah yolunda kararlı olmanın, hatta can verme pahasına bile olsa vazgeçmemenin, manevi derecelerin yükselmesindeki kilit rolünü gözler önüne sermektedir. Bu tür hadiseler, inananlar için sabır, tevekkül ve imanlarında istikamet üzere olma konularında derin dersler içermektedir. Bu örnekler, Allah'ın dinini tamamlayacağını ve gelecekte huzurun sağlanacağını müjdelemekle birlikte, bu yolda acele etmemeyi ve sabırlı olmayı hatırlatır.⁷³ Tüm bu hadisler ışığında imtihan, sadece bir zorluk değil, aynı zamanda kulun imanını güçlendiren, günahlarından arındıran, manevi derecesini yükselten, Allah'a yakınlaştıran ve nihayetinde ahiret saadetini kazandıran hikmetli bir süreçtir.

Dünya: İlahi İsim ve Sıfatların Aynası

Dünyanın ve içindeki her şeyin aslında üç farklı anlamı vardır: Dünyanın ilk yüzü, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir yansımasıdır. Bu yüz, sonsuzluğa bakar ve yok olma, ayrılık gibi kavramlar bu yüz için geçerli değildir. Aksine, sürekli bir yenilenme ve tazelenme söz konusudur. Allah'ın Hayat, İlim, İrade, Kudret, Tekvin (Yaratma), Sem' (İşitme), Basar (Görme) ve Kelam (Konuşma) gibi hakikî ve etkin sıfatları vardır. Bu sıfatlar, kâinata işleyen, icraat gösteren, tasarruf ve tecellileriyle varlığı şekillendiren temel sıfatlardır.⁷⁴ İnsan, Allah'ın güzel isimlerinin (Esmâ-i Hüsnâ) bir aynasıdır. Allah'ın sayısız fiili, O'nun ezeli isimlerinden kaynaklanır; örneğin terbiye fiili, Rab isminin bir tecellisidir. Allah'ın insana bahşettiği her türlü nimet, O'nun isimlerinin bir yansımasıdır. İçinde yaşadığımız dünya ve tüm gök cisimleri (felekler, yıldızlar, ay ve güneş) birer âlemdir ve bu âlemler arasında büyük bir ahenk bulunur. Bu ahenk, Allah'ın Rab sıfatının bir tecellisidir. Zira dünyadaki düzeni kurmak ve varlıkları uyum içinde yaşatmak, Rab isminin tezahürüdür. Kâinat ve içindekiler, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının sürekli tecelli ettiği bir alandır. Bu tecelli, küçücük bir karıncadan devasa gök cisimlerine kadar her şeyi kuşatır.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, *Müsned*, Fiten, 2.

⁶⁹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Zikr, 26; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Fiten, 24.

⁷⁰ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1955), 2: 33.

⁷¹ Mahmud Esad Erkaya, *Peygamber Kıssaları* (Ankara: İlahiyat yayınları, 2020), 172.

⁷² Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Beyrut: Daru Sadr, 1979/1399), 1: 174-175.

⁷³ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Menâkıbü'l-Ensâr, 29; Ebû Dâvûd, *Müsned*, Cihâd, 107.

⁷⁴ Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b. İsmail b. İshak Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin vehtilafü'l-musallîn*, thk. Helmut Ritter (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969/1379), 169.

Bu yönüyle dünya, Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği bir yer olarak seilmeyi hak eder. Eşya ve olayların görünürdeki yok oluşu, aslında bir tazelenme ve yeni bir sayfa açma anlamına gelir; onlar tamamen yok olmaz, sadece bir halden başka bir hale, bir mekândan başka bir mekâna geçerler. Bu yenilenme, insanları manaya yönlendirmek ve alışkanlık ile gafleti ortadan kaldırmak içindir. Çünkü sürekli aynı kalan bir manzara, zamanla insanların dikkatini dağıtabilir ve derin anlamların görülmesini engelleyebilir.⁷⁵

Dünyanın ikinci yüzü, ahirete bakan bir tarladır. Bu yüz de ilki gibi güzeldir ve hor görülmeyi değil, seilmeyi hak eder. İnsan bu dünyada ahiret için hazırlık yapar, yani eker ve ahirette de ektiğini biçer. Ne kadar çok iyilik ve ibadet yapılırsa, o kadar güzel sonuçlar elde edilir. Kuran'da da belirtildiği gibi, "Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur. Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur."⁷⁶ Yani en küçük bir iyiliğin veya kötülüğün bile karşılığı görülecektir. Bu yüzüyle dünya, ebedi bir hayatın kapısını açtığı için değerlidir. Bu dünya, bir çiftlik gibidir; iyi tohumlar ekenler (ibadet, takva, zikir), ahirette cennet meyvelerini toplarlar. Peygamberimiz (sav) "Dünya, ahiretin tarlasıdır"⁷⁷ hadisiyle, dünya ve ahiret dengesinin kurulmasının önemine işaret etmiştir. Akıl sahibi birey, bu dünyayı bir fırsat olarak değerlendirir ve onu bir köprü metaforuyla ele alır. Köprüler, üzerinde kalıcı olarak ikamet etmek için değil, karşıya geçiş sağlamak içindir; ancak bu köprüleri de harap etmemek gerekir. Zira dünya ile ahiret, doğu ile batı gibidir; birine yaklaşılan diğerinden uzaklaşır. Şayet bir kimse ibadetlerini aksatır ve geçimini sağlarken Allah Teâlâ'nın emirlerini göz ardı ederse, dünyaya aşırı bağlanmış olur ve dünya onu sürekli meşgul eder. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi, "Dünya hayatı aldatıcı bir geçinmeden başka bir şey değildir."⁷⁸ Ancak bu aldatıcılık, dünyanın kendisinden ziyade, insanın ona yüklediği anlamdan kaynaklanır. Eğer dünya, kişiyi ahireti talep etmekten alıkoyarsa aldatıcıdır; fakat onu Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu kazanmaya yönlendirirse ne güzel bir vesile ve ne güzel bir nimettir.⁷⁹ Dolayısıyla, dünya hayatı her ne kadar geçici olsa da bu hayatta ortaya konulan amellerin değeri kalıcıdır ve dünya hayatını takip edecek olan ahiret hayatının niteliğini belirleyici bir rol oynayacaktır. İnsanın hem dünyada hem de ahirette iki cihan mutluluğuna erişmesinin temel şartı, iman ve salih amelden müteşekkil bir bütünlük arz etmesidir. Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının aldatıcılığı, değersizliği, geçiciliği gibi vasıflarla anılması, bu boyutun önemsizliğini ifade etmez. Bilakis, Kur'an-ı Azimüşşan, nazar-ı dikkati, ahiret ile bitişik olan ikinci yöne tevcih eder. Zira birinci vecih, ahiretin zıddı olup, yoklukla muttasıldır.

Hz. Peygamber (sav)'in, İbn Ömer (r.a.)'in omuzlarını tutup, "Dünyada bir garip yahut bir yolcu gibi ol!"⁸⁰ buyurması, dünya hayatına bağlanmama ve asıl hedefin ahiret olması gerektiği yönündeki nebevî irşattır. İbn Ömer (r.a.)'ın "Akşamı ettin mi sabahı bekleme. Sabahı ettin mi de akşamı bekleme. Sağlığında hastalığın için bir şeyler hazırla, hayatında da ölümün için"⁸¹ şeklindeki tavsiyesi, ömrün sınırlılığını idrak edip her anı ahiret hazırlığına dönüştürmenin hikmetini yansıtır. Hadis-i Şeriflerde de belirtildiği üzere, "Ey müminler! Dünya arkasını çevirerek yel gibi esip gitmekte, ahiret de ona karşı aynı süratle gelmektedir. Bu iki âlemin insanlar arasında çocukları vardır. İnananlara sizler, dünyanın değil ahiretin çocukları olunuz. Bu dünya iş günüdür, hesap günü değildir. Fakat yarın (ahiret) hesap günüdür, iş günü değildir."⁸² Bu ifadeler, dünyanın bir amel yurdu, ahiretin ise bir hesap yurdu olduğunu vurgulayarak, bireyin önceliklerini doğru belirlemesinin ehemmiyetini ortaya koyar.

⁷⁵ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1990), 311.

⁷⁶ Zilzâl, 99/7-8.

⁷⁷ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikâk, 3.

⁷⁸ Hadîd, 57/20.

⁷⁹ Ahmet Coşkun, "Kur'an-ı Kerimin Dünya ve Ahirete Bakışı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 280-281.

⁸⁰ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikâk, 3.

⁸¹ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikâk, 3.

⁸² Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikâk, 4.

Sevgili Peygamberimiz (sav) meşruiyet ve Allah rızasına uygunluk şartıyla dünya ve dünya ile ilgili faaliyetleri övmüştür. Zira O'nun hayatı, dünya ve ahiret dengesinin mükemmel bir örneğini teşkil eder. Ne tamamen ibadet ve meşguliyetlere dalıp ailesini ihmal etmiş, ne de tamamen ailesiyle meşgul olup ibadet ve vazifelerini aksatmıştır. Günlük vaktini, ibadet, istirahat, aile hayatı ve günlük meşgaleler arasında düzenli bir şekilde taksim etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kurulan dengeye baktığımızda, bizlere her iki dünyada da mutedil olmayı önerdiğini görürüz. Sadece dünyayı veya sadece ahireti istemenin isabetli olmadığını beyan buyurarak, her iki dünyanın meşru güzelliklerini birlikte talep etmemizi şu şekilde öğütler: "Rabbimiz! Bize dünyada da ahirette de iyilik ver"⁸³ Bu yaklaşım, Müslümanın dünya ile ilgilenmesini, onu yaşanabilir kılmasını ve bu hayatın uyarılarından ders çıkarmasını teşvik ederken, aynı zamanda dünyanın ahiretin tarlası olduğu⁸⁴ temel ilkesini de pekiştirmektedir.

Dünyanın üçüncü yüzü ise insanın heveslerine ve boş eğlencelerine bakan, gaflet perdesi olan yüzüdür. Bu yüz çirkindir, çünkü geçicidir, aldatıcıdır ve elem doludur. Hadislerde ve hakikat ehlinin dünyayı hor görmesi bu yüz nedeniyledir.⁸⁵ Bu yüz, insanın dünya hayatını sadece bir oyun ve eğlence yeri olarak görmesi, iman ve ibadet görevlerini unutarak hayatını boş şeylerle harcaması anlamına gelir. Bu yüzüyle dünya geçicidir, ani biter ve ahirette acı bir azaptan başka bir karşılığı yoktur. Kuran'da da dünya hayatının bir eğlence ve oyundan başka bir şey olmadığı belirtilir. Akıllı insanlar, geçici zevklerle oyalanmazlar. İnsanları gaflete ve yanlışla sürükleyen, dünyayı oyun ve eğlence yerine çeviren bu yüz, sevmeyi değil, hor görülmeyi hak eder.⁸⁶ İslami anlayışa göre, dünya ve ahiret hayat boyutları arasında güçlü bir süreklilik ve paralellik bulunmaktadır. Bu çerçevede, dünyada iman edip salih amellerde bulunanların ahirette hayırlı bir akıbete ulaşacağı; buna karşılık, dünyada inkâr edip kötü fiiller işleyenlerin ahirette olumsuz bir sonuçla karşılaşacağı vurgulanır. Bu durum, ilk hayat boyutunda (dünya) yaşananların, müteakip hayat boyutunda (ahiret) doğrudan sonuçları veya yansımaları olarak tezahür edeceğini göstermektedir. İmam Gazâlî, dünya malına karşı sergilenecek tavır konusunda üç farklı yaklaşımı ele alır: Birincisi, tamamen ahiretten yüz çevirip dünyaya yönelme; ikincisi, dünyadan tamamen yüz çevirip yalnızca ahirete odaklanma tavrıdır. Gazâlî, hakikatin özünü kavramış alimlerin de desteklediği üçüncü tavrın, orta yol olduğunu belirtir. Bu orta yol, insanın hem dünya hem de ahiret hayatının dengeli bir şekilde sürdürülebilmesini sağlayan, her iki boyuta da hakkını veren bir yaklaşımdır.⁸⁷ Bu, fani olan ile baki olan arasında ideal bir denge kurmayı ifade eder.⁸⁸ Peygamberimiz (sav), hadis-i şeriflerinde dünya-ahiret dengesinin korunmasının önemini vurgulamıştır. O, hem eşlerini dünya nimetlerine aşırı düşkünlükten sakındırmış hem de dünya malının geçiciliğini⁸⁹ ve değersizliğini⁹⁰ çeşitli örneklerle açıklamıştır. Aynı zamanda, Abdullah bin Ömer gibi sahâbelerin aşırı ibadete yönelerek dünyevi sorumlulukları ihmal etmelerini tasvip etmeyerek⁹¹ ruhbanlık benzeri aşırılıklara karşı uyarmıştır.⁹² Peygamber Efendimizin kendi yaşam pratiği, dünya malına zühd ile yaklaşımını gösterir.

⁸³ Bakara, 2/20; A'raf, 7/156.

⁸⁴ Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Şam: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000), 1: 467.

⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Al Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. Abdulaliyy Abdulhamid Hâmid (Hindistan: Mektebetür-Rüşd, 1323/2003), 7: 338.

⁸⁶ Nursî, *Sözler*, 571.

⁸⁷ Ebu Hamid Gazâlî, *Mizânu'l-amel* (Beyrut: Daru Kütübî'l-Arabi, 1983), 119.

⁸⁸ Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 159-198.

⁸⁹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Zühd: 2.

⁹⁰ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Rikâk: 5.

⁹¹ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Savm: 56.

⁹² Ebû Dâvûd, *Müsned*, 4: 226.

Uhud dağı kadar altını olsa dahi üç günden fazla saklamayacağını belirtmesi,⁹³ onun dünyevilikten uzak duruşunu yansıtır. Ancak, "Dünya malı tatlıdır, çekicidir"⁹⁴ sözüyle insanların bu tabii eğilimini kabul etmiş, dinin yükümlülükleri yerine getirildiği takdirde zengin olmanın kötü olmadığını ifade etmiştir. Bu, İslam'ın kişisel çıkar yerine, dünya ile ilgili davranışların düzene konulmasını istediğini gösterir.

Hadis-i Şeriflerde belirtildiği üzere, "Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değersizdir. Dünyada olan mal mülk de kıymetsizdir. Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ve O'na yaklaştıran şeylerle, öğretici ve öğrenici olmak müstesnadır."⁹⁵ Bu ifade, dünyanın mutlak manada değersiz olduğu anlamına gelmez. Nitekim Peygamberimiz (sav), dünya sevgisinin tüm hataların başı olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶ Hadislerde dünyanın bazen olumsuz bir şekilde ele alınması, onun nefsi emmareye bakan yönünü, yani fuhşiyat, şer, zulüm ve isyanların işlendiği boyutunu işaret eder. Bu durumda yerilen, ahiretin tarlası olan ve Allah'a kulluk edilen dünya değil, gaflet ve günahların işlendiği yönüdür. Dolayısıyla, eleştiri konusu olan, dünyanın kendisi değil, insanın onu bir araç olmaktan çıkarıp bir amaç haline getirmesi ve manevi sorumluluklarından uzaklaşmasına neden olan aşırı dünya sevgisidir. Hakiki değer, dünyanın Allah'a yaklaşmak ve ilim öğrenmek gibi yüce gayeler için bir vesile olarak kullanılmasıyla ortaya çıkar.

Dünyanın, görenin bakış açısına göre farklı yüzlerinin olması, hadislerdeki ifadelerin zıt gibi görünmesini açıklığa kavuşturur. Örneğin, bir hadiste kıymetli bir ekim yeri olarak nitelenirken, başka bir hadiste sinek kanadından değersiz veya mel'un olarak değerlendirilmesi,⁹⁷ dünyanın farklı perspektiflerden ele alınmasından kaynaklanır. İnsan fitratında var olan dünya sevgisi ve tûl-i emel (uzun emeller) gibi duygular, kontrol edilmediğinde kişiyi aşırılıklara, haramlara ve manevî çöküşe sürükleyebilir. Aşırı kazanç hırsı ve bundan doğan hileler, İslam'ın sınırlamaya çalıştığı bu zaafların eseridir. İslam, her konuda olduğu gibi bu meselede de dengeyi (i'tidal) esas alır.⁹⁸ Ahireti unutturmayacak, ibadetten alıkoymayacak ve harama sevk etmeyecek ölçüde dünyalık istemeyi yasaklamaz. Aksine, veren elin alan elden üstün olduğunu⁹⁹ belirten İslam, tamamen dünyadan el çekmeyi tavsiye etmez. Yerilen dünya, Allah'a küfür, isyan ve fıkrlarla dolu olan dalalet ehlinin dünyasıdır. Ahireti kazandıran, Allah'ın isimlerine ayna olan ve ilahi sanatlara sergi salonu olan dünya ise asla kötü değildir.

Hiz. Ali (r.a.) dünyayı eleştiren birine cevap verirken, aslında dünyanın farklı açılardan değerlendirilebileceğini vurgular. Ona göre, dünya dürüst davrananlar için bir dürüstlük yurdu, ondan ders çıkaranlar için kurtuluş mekânı ve ahiret için azık toplayanlar için de bir zenginlik kaynağıdır. Bu bakış açısı, dünyanın yalnızca geçici bir eğlence yeri olmadığını, aksine derin anlamlar taşıdığını gösterir.¹⁰⁰ Özetle, dünya Allah'ın isimlerinin sergilendiği bir ayna, ahiretin mahsulünün ekildiği bir tarla ve bir sınav alanıdır. Aynı zamanda, gaflete dalanlar için bir oyun ve eğlence yeridir.¹⁰¹ Önemli olan, dünyanın lüzumsuz işlerinin insanın imanına engel olmamasıdır. Dünyayı kalben terk etmek, yani ona bağlanmamak, ancak fiilen çalışmaktan vazgeçmemek esastır. En bahtiyar insan, ahiretini dünya için feda etmeyen, ömrünü boş şeylerle harcamayan ve kendisini bir misafir bilerek Yaradan'ın emirlerine uyan kişidir. Bu dünya bir misafirhanedir ve buradaki imtihanı başarıyla geçenler ebedi nimetlere kavuşacaklardır.

⁹³ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, zekât: 56.

⁹⁴ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Cihad, 37.

⁹⁵ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Zühhd, 14; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Zühhd, 3.

⁹⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 7: 338.

⁹⁷ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Zühhd, 14; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Zühhd, 3.

⁹⁸ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Rikak, 18.

⁹⁹ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Zekât, 18; Müslim, *Sahihu Müslim*, Zekât, 94, 97, 106; Ebû Dâvûd, *Müsned*, Zekât, 28,39; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Zekât, 38; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1988), Zekât, 53.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2015), 6: 414.

¹⁰¹ En'am, 6/32.

Dünyanın lezzetleri zehirli bal gibidir; lezzeti kadar elemi de vardır. Dünya, bir ilahi kitap, bir tarla, bir ticaretgâh, geçici bir seyrangah ve bir misafirhanedir. Allah bu dünyayı insan için bir ibadet mektebi ve talimgâhı olarak yaratmıştır. Öyleyse buraya gelenler, kulluk vazifelerini en iyi şekilde yerine getirerek cennete layık birer insan olmaya gayret etmelidirler. İman şuuruyla bakıldığında, dünyanın ilk iki boyutu, manevî bir cennet misali derin anlamlar ve güzellikler barındırır. Zira bu vecihler, dünya hayatını ideal ve istenen bir gayeye bağlar ve hilkate yüksek bir anlam katar. Buna karşın, dünyanın üçüncü vecihi olan fani yüzü, zâtî ve kalıcı bir kıymetten yoksundur. Bu durum, dünya nimetlerine aşırı bağlılığın, bireyi hakikatten uzaklaştırabileceği tehlikesini işaret ederken, asıl değerlin ilahî ve ahirete yönelik boyutlarda olduğunu vurgular.

Kur'an Ayetlerinde Dünya ve Ahiret Dengesi Vurgusu

İnanan kişi dünyadan bütünüyle el etek çekemez, bunun doğrulayacak hiçbir ayet ve hadis metni yoktur. Dünya için çalışmalı, bunun yanında dünya sevgisi insanın kalbinde yer etmemeli ve ahiretini kazanmasına mâni olmamalıdır. Burada asıl olan inanan kişinin dünya bakışını Kur'an ve Sünnet'e göre şekillendirmesidir. Dünyanın fani ve cazibedar fitnelerine aldanıp ahireti unutmak akıl karı değildir. Bizden önceki selef-i salihîn, dünyanın geçici ve boş heveslerine aldanmamışlar, sahip oldukları dünya nimetlerini "Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsan et"¹⁰² ayetinin farkındalığıyla Allah'ın rızası doğrultusunda harcayarak, kısa olan dünya hayatlarını sonsuz ahiret yurdu için değerlendirmişlerdir.

İnsan, davranışlarında her zaman hayırlı işler yapmaya özen göstermeli ve kötü davranışlardan kaçınmalıdır. Ayrıca, ibadetlerde ölçülü olmak önemlidir; Hz. Muhammed (sav) her zaman dengeyi korumamızı öğütlemiştir. Abdullah İbn Amr İbnu'l As (r.a.)'ın sürekli oruç tutma ve gece namaz kılma isteğine karşılık Peygamber Efendimiz, ısrarlarına rağmen bir gün oruç tutup bir gün yemesini tavsiye etmiş ve bunun en üstün oruç şekli olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Ayrıca Peygamber Efendimiz, çevresindekilere günlük yaşamlarında dengeli ve ölçülü hareket etmelerini öğütlemiş ve bu konuda kendi yaşantısını örnek almalarını istemiştir. Onlara, üstesinden gelemeyecekleri ibadetlere yönelmemelerini hatırlatmış ve Allah katında en değerli amelin, az da olsa düzenli olarak yapılan işler olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁴ Allah'ın sana verdiğiyle ahiret yurdunu kazanmaya çalış; dünyadan nasibini de unutma! Allah sana nasıl ihsan ettiyse, sen de insanlara iyilik yap. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya kalkışma, çünkü Allah bozguncuları sevmez."¹⁰⁵ İslam düşüncesinde dünya hayatının mahiyeti ve insanın bu geçici alemdeki konumu, önemli bir tefekkür alanı oluşturur. Peygamber Efendimiz (sav)'in, "Geçmiş ümmetlere nisbetle sizin dünyada kalışınız, ikinci namazı ile güneşin batımı arasındaki vakit kadardır"¹⁰⁶ buyurması, dünya ömrünün kısalığına ve ahiret yaşamının mutlak önceliğine vurgu yapar. Ölümün her an gerçekleşebilecek muhakkak bir hakikat olmasına rağmen, insanoğlunun dünyada ebedî kalacakmış gibi beyhude meşgalelerle ömür sermayesini tüketmesi, dikkat çekici bir gaflet halidir. Hastalıklar, ani felaketler ve hayatî tehlikeler, ölümle insan arasındaki ince perdeyi gösterse de insan çoğunlukla bu gaflet ve acziyet haliyle hakikatten habersiz kalır.

İslam, dünya ve ahiret arasında dengeli bir yaşamı öğütler. Bu bağlamda, "Hiç ölmeyeceğini zanneden biri gibi çalış, yarın ölecek biri gibi de tedbirli ol"¹⁰⁷ ilkesi, hem dünya için azamî gayret göstermeyi hem de ahiret için sürekli hazırlık içinde olmayı ifade eder.

¹⁰² Kasas, 28/77.

¹⁰³ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Kıyamet, 21.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, *Müsned*, Salat, 317; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Sıyâm, 1.

¹⁰⁵ Kasas, 28/77.

¹⁰⁶ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Mevâkit, 17.

¹⁰⁷ Suyûtî, *Cami'u's-Sagîr*, 2: 12.

"Sizin hayırlınız, dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmeyendir"¹⁰⁸ hadisi, ifrat ve tefritten uzak, dengeli bir yaklaşımın erdemini vurgular. Ümit ve korku arasında bulunmak hem yaşama şevkini korumayı hem de ölüme her an hazırlıklı olmayı gerektirir.

İnsan ahiret için yaratıldığı için, dünyadaki tüm hayatını ahiret kazanımı yolunda sarf etmelidir. Ancak bu, dünya işlerini ihmal etmek veya özensiz yapmak anlamına gelmez. Aksine, dünya işlerini de doğru niyetlerle ahireti kazanmaya vesile kılmak esastır. Bu perspektifte, dünya işleri "kırılmaya mahkûm şişeler" hükmündeyken, bâki ahiret işleri "gayet sağlam elmaslar kıymetindedir."¹⁰⁹ İnsanın fitratında var olan şiddetli merak, harareti muhabbet, dehşetli hırs ve inatlı istek gibi hissiyatlar, aslında ahiret işlerini kazanmak için verilmiştir. Bu hissiyatları fani dünya işlerine aşırı yönlendirmek, fâni ve kırılacak şişelere, bâki elmas fiyatları vermek gibi bir israfa yol açar. Eğer insan, kendisine verilen manevi donanımları nefsin ve dünyanın hevesleri doğrultusunda kullanır ve dünyada ebedi kalacakmış gibi gafilce davranırsa, kötü bir yaşantıya, dengesiz bir hayata ve manasızlığa sürüklenir. Ancak bu duygular, hafif derecede dünya işlerine, şiddetli derecede ise ahirete ve manevî vazifelere sarf edildiğinde, güzel ahlakların kaynağı olur ve hikmet ile hakikate uygun olarak iki dünyada da saadete vesile olur. Asıl gayemizin ahiret yurdunu kazanmak olduğu doğrudur; ancak bu, dünya nimetlerinden tamamen el çekmemiz gerektiği anlamına gelmez. Tam aksine, dünyevi imkanlardan helal ve meşru yollarla istifade etmeliyiz. Önemli olan, dünya nimetlerini kullanırken ahiret önceliğimizi kaybetmemektir. Bilindiği gibi dünya hayatı, sonsuz ahiret hayatına kıyasla çok kısadır.¹¹⁰ İnsan bu gerçeği asla unutmamalı, dünyayı ebedi bir yer sanıp ona aşırı bağlanmamalıdır. Bunun yerine, dünya hayatını ahiret için bir yatırım olarak görmeli, geçici olan bu dünyayı kalıcı olan ahiret yurdu için değerlendirmelidir. Bu, dünya nimetlerinden faydalanırken ölçülü olmayı, mala mülke aşırı düşkünlükten kaçınmayı ve her zaman ahireti aklımızda tutmayı gerektirir. Zira Yüce Allah, kullarına hem dinî hem de dünyevî hususlarda mutedil olmayı emretmiş olup, bu denge ilkesi tüm kâinatı kuşatan bir kanundur. Bu bağlamda, insan yaşamını sadece dünyevî amaçlar ve idealler doğrultusunda değil, aynı zamanda ölüm sonrası hayatı (maad) da hesaba katarak şekillendirmelidir.

Dünya ve ahiret dengesinin bozulmasıyla sekülerleşme ve haz odaklı hayat tarzı başlar sekülerleşme olarak da tanımlayabileceğimiz dünyevileşme, dinî öğretilerin ve değerlerin ötelendiği, yaşanılan dünya hayatının ve onun sunduğu hazların öncelikli hale geldiği bir sosyokültürel dönüşüm sürecidir. Bu durum, bireysel arzu ve heveslerin dinî normların önüne geçerek bir yaşam tarzı halini almasıyla tezahür eder. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de, dünya hayatını sonsuz ahiret hayatına tercih edenler ve ilahî yoldan saparak İslam'ın özünü tahrif etmeye çalışanlar şiddetle eleştirilir.¹¹¹ Ancak bu kınama, dünyanın dengeli ve ölçülü bir şekilde sevilmesini hedef almaz. Aksine, Yüce Kitabımız, dünyanın nimetlerinin insan için yaratıldığını ve bunlardan en güzel şekilde istifade edilmesi gerektiğini vurgular.¹¹² Bu ayetler, dünya nimetlerinin meşru bir şekilde kullanılmasının dinî bir gereklilik olduğunu açıkça ortaya koyar. Bunun zıddı olarak inkarcılar, yalnızca dünyevi zevklere aşırı bağlılıklarıyla yetinmezler. Aynı zamanda İslam'a, onun kutsal değerlerine ve inananlarına karşı derin bir husumet beslerler. Bu kişiler, hakikati çarpıtmak amacıyla yalan, iftira, hile ve tehdit gibi çeşitli yöntemlere başvurarak Allah'ın dinini kötü gösterme çabası içine girerler.

Sonuç

İslam düşüncesi, dünyayı sadece fani bir imtihan sahası olarak değil, çok katmanlı bir ontolojik ve teleolojik anlam bütünlüğü içinde ele alır. Bu bağlamda dünya, öncelikle Allah'ın isim ve sıfatlarının bir aynası olarak tezahür ederek ilahi marifete kapı aralar.

¹⁰⁸ Kenzü'l-Ummal, Hüsâmeddîn b. Abdilmelik Alî el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî - Safvet Sakkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 3: 238., hn: 6336

¹⁰⁹ Bediüzzaman Nursî, *Mektubat* (İstanbul: Sözler Neşriyat, 2011), 37.

¹¹⁰ Â'lâ, 87/17.

¹¹¹ İbrahîm, 14/52.

¹¹² Bakara 2/201; A'râf, 7/31-32; Kasas 28/77.

İkinci olarak, nefsin heva ve şeytanın vesveselerinin etkileşim alanı olup, bireysel iradenin sınıandığı ve manevi arınmanın gerçekleştiği kritik bir platform işlevi görür. Üçüncü olarak ise, insan toplumlarının ve medeniyetin inşa edildiği aktif bir alan olarak, bireysel kulluğun yanı sıra kolektif halifelik sorumluluğunun yerine getirildiği stratejik bir zemin sunar. Bu çok boyutlu tasavvur, kâinatın mükemmel ve tesadüfe yer bırakmayan ilahi düzenini merkeze alarak, bu düzenin mutlak bir Yaratıcı'nın eseri olduğunu vurgular. Tevhit inancı, sebeplere bağımsız bir etki atfetmeyerek, her şeyin ardındaki yegâne kudretin Allah olduğunu belirtir. Bu kevnî düzen içinde insanın konumu, bilinç ve irade sahibi olması hasebiyle yükümlülük taşıyan bir varlık olarak tanımlanır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1945.
- Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. Şam: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Alî el-Muttakî, Hüsâmeddîn b. Abdilmelik. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî - Safvet Sakkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Al. *Şuabu'l-İman*. thk. Abdulaliyy Abdulhamid Hâmid. Hindistan: Mektebetür-Rüşd, 1323/2003.
- Bozkurt, Mustafa - Mehmet Kuyucu. "Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2020), 441-467.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Takıyyüddin en-Nedvî. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2011-1432.
- Coşkun, Ahmet. "Kur'an-ı Kerimin Dünya ve Ahirete Bakışı". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 280-281.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî. *Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1985.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Peygamber Kıssaları*. Ankara: İlahiyat yayınları, 2020.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *Makalatü'l-İslâmiyyin vehtilafü'l-musallîn*. thk. Helmut Ritter. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969/1379.
- Gazalî, Ebu Hamid. *Mizânu'l-amel*. Beyrut: Daru Kütübî'l-Arabi, 1983.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1955.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kutub, 1373-1953.
- İbn Manzûr, Cemâleddin b. Muhammed Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1414.
- İbn-i Abdirabbih. *el-İkdü'l-Ferîd*. thk. Ahmed Emin. Kahire, 1940.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fî't-Tarih*. Beyrut: Daru Sadr, 1979/1399.
- Köylü, Mustafa. *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*. Samsun: Etüy Yayınları, 2000.
- Kurtubî. *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûcî. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. çev. Fâtıma Yusuf Haymî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti'n-nâşirûn, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburî. *Sahîhu Müslim*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1988.

Nursî, Bediüzzaman. *Mektubat*. İstanbul: Sözler Neşriyat, 2011.

Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1990.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Cami'u's-Sagîr*. Mısır, 1954.

Tatlı, Âdem. *Biyolojinin ve Kimyanın Dilinden Yaratılış*. Antalya: Akder, 2017.

Tatlı, Adem. *Sorularla Evrim ve Yaratılış*. Antalya: Hilal Ofset, 2017.

Teftâzânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.

Tirmizî, Ebû İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevre es-Süllemî. *Sünenü't-Tirmizî*. Delhi: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.

Uludağ, Süleyman. "Dünya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/22. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Uludağ, Süleyman. *İbn Arabî*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 159-198.

Yeşilyurt, Temel. "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2005), 37-38.